

ҚҰҚЫҚ**ӘОЖ 343.2/.7**
МРНТИ 10.77.51DOI: <https://doi.org/10.37788/2023-2/69-76>**Ж.К. Ажибаева¹, А.Р. Исаков^{1*}, С.М. Ахметжанова¹, Б.И. Мадиев¹**¹Инновациялық Еуразия университеті, Қазақстан

*(e-mail: a.r.isakov@mail.ru)

Қылмыс құрамына байланысты ерікті түрде бас тартудың ерекшеліктері**Аңдатпа**

Негізгі мәселе: соңғы жылдары Қазақстан Республикасында екіұшты қылмыстық ахуал сақталуда және төмендеудің жалпы оң динамикасы аясында қылмыстардың белгілі бір түрлерінің өсуі байқалуда. Соңғы кездері криминологтардың назары отбасылық және тұрмыстық саладағы қылмыстарды және діни және рухани қатынастар саласында жасалған қылмыстарды зерттеуге аударылды, өйткені бұл екі түр де кең таралуда. Сондықтан, мұндай маңызды институтты «ерікті бас тарту» ретінде қарастыра отырып, оларды біз атаған құқық бұзушылықтар тұрғысынан қарастырған жөн, әсіресе оларға қарсы тұру мемлекеттік қылмыстық саясаттың негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Тұтастай алғанда, құқық бұзушылықты жасаудан ерікті түрде бас тарту институтын зерделеу тек мәжбүрлеу шараларына ғана емес, сонымен қатар көтермелеу шараларына да негізделген, бұл заңсыз әрекет аяқталғанға дейін құқық бұзушының мінез-құлқын түзету мүмкіндігін білдіреді.

Мақсаты: бұл ғылыми мақаланың мақсаты қылмыстық сипаттағы нормативтік актілерді жетілдіру бойынша тәжірибені және ұсынымдарды әзірлеуді ескере отырып, діни, рухани және отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласында жасалатын қылмыстарда қылмыстық құқық бұзушылық жасаудан ерікті түрде бас тартудың ерекшеліктерін зерттеу болып табылады.

Әдістері: ғылыми мақаланың жетекші әдістемелік құралы-ғылыми танымның диалектикалық, феноменологиялық, синергетикалық және жүйелік тәсілдері.

Нәтижелер және олардың маңыздылығы: ерікті бас тарту ұғымын талдауға кіріспес бұрын, ол туралы нормалар жетілдірілмегенін атап өткен жөн. Ғалымдар арасында ерікті түрде бас тарту белгілері туралы нақты түсінік жоқ, бұл құқық қолдану тәжірибесін қиындатады. Кез-келген ғылыми зерттеудің маңызды міндеттерінің бірі-ғылыми ұғымдарды дамыту. Заңнамада мұндай ұғымдарды бекіту-нормаларды біркелкі түсінуді, олардың мазмұны туралы нақты түсініктерді орнатудың тиімді әдісі, нәтижесінде құқықтық реттеу үрдісінде қылмыстық құқық әсерінің тиімділігін арттыру. Алайда, бұл ұғымдардың өзі ойлау немесе ұсыну сияқты шындықты көрсетпейді, олар құбылыстың мәніне жақын. Мақалада тұжырымдаманың маңызды белгілері объективті шындықты біршама тарылтады деген қорытынды жасалады. Сонымен бірге, негізгі белгілер ұғымындағы дұрыс таңдау ғылыми ізденістің маңызды міндеті болып табылады.

Түйінді сөздер: ерікті түрде бас тарту, қылмыс, қылмыстық құқық бұзушылық, отбасылық-тұрмыстық құқық бұзушылықтар, діни қатынастар саласындағы қылмыстар.

Кіріспе

Өз еркімен бас тарту белгілерін алғаш рет сот сарапшылары XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында айта бастады, бірақ бұл «өз еркімен жасалған қастандықтың» белгілері болды. Осыған қарамастан, сол кездегі ғылыми әзірлемелер назар аударуға тұрарлық. Бір қызығы, XIX ғасырдың криминалистері атап өткен ерікті бас тартудың негізгі белгілері қазіргі қылмыстық құқықта да өзектілігін жоғалтқан жоқ. Мысалы, Н.С. Таганцев ерікті түрде бас тарту белгілерін ерікті және түпкілікті деп атап өтті [1; 54].

Еріктілік немесе қылмыс жасаудан бас тартуға мәжбүр болу туралы қорытынды жасау кейде өте қиын. Бұл іс жүзінде көптеген жағдайларды зерттеуге және салыстыруға тура келетіндігімен түсіндіріледі. Бұл жағдайда екі жағдай бағаланады-жәбірленушінің қарсылығы

және ұсталу мүмкіндігінің болуы. Субъектілердің жәбірленушінің қарсылығын еңсерілмейтін немесе ұстау мүмкіндігін нақты деп тануы олардың қылмысты аяқтаудан бас тартуын мәжбүрлі деп тану үшін негіз болып табылады. Алайда, бұл фактілер туралы сенімді деректерді жинау оңай емес. Мұндай қиындық, ең алдымен, субъективті әлемге қатысты фактілердің анықталуына байланысты. Сырттай, қылмысты өз еркімен тоқтатқан адамның әрекеті қылмысты мәжбүрлеп қалдырудан еш айырмашылығы болмауы мүмкін. Бірақ адамның іс-әрекетінен ерікті түрде бас тарту белгілерін тану туралы мәселені шешу оның айғақтарына байланысты бола алмайды. Сондықтан мұндай фактілерді істің барлық жағдайларын жан-жақты зерттеу арқылы анықтау қажет. Діни, рухани және отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласында жасалған құқық бұзушылықтар туралы қылмыстық істерде істің барлық мән-жайларын зерделеу өте маңызды, өйткені олар қылмысты аяқтаудан бас тартудың еріктілігі немесе мәжбүрлігі туралы нақты көрініс береді.

Діни, рухани және отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласындағы қылмыстың қылмыстық-құқықтық және криминологиялық аспектілері қазақстандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде мұқият зерттелген және олар алған нәтижелер қылмыстың осы түрінің құбылысын түсіну мен одан әрі зерттеудің теориялық негізін құрайды.

Сонымен қатар, олардың еңбектерінде қазіргі жағдайдың бірқатар мәселелері қарастырылмаған, оларды шешу мұндай қылмыстарды жасаудан ерікті түрде бас тартуды қолдану үшін қажет. Осыған байланысты қазіргі криминология, философия, әлеуметтану, қылмыстық құқық, құқықтық, жалпы психология және дінтану салаларында баяндалған теориялық көзқарастарды ескере отырып, діни, рухани және отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласындағы қылмысты кешенді зерттеудің шұғыл қажеттілігі туындайды. Мұндай зерттеудің нәтижелері діни, рухани және отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласындағы қылмыстың мәні мен табиғатын түсінуді тереңдетуге негіз бола алады; оны зерттеу және болжау әдістемесін жетілдіру; құқық қорғау органдарының қылмыстың алдын алу бойынша стратегиялық және жедел басқару шешімдерін әзірлеу; қазіргі қоғамдағы қылмыстың тиімді алдын алу бағыттарын анықтау; қылмыстың осы түрінен ерікті түрде бас тартуды қолдану.

Қазіргі қазақстандық қоғамда ерекше мәселе отбасылық-тұрмыстық құқық бұзушылықтар болып табылады. Соңғы бірнеше жылда қылмыстың осы түрін криминализациялау және декриминализациялау мәселесін шешуде қызу пікірталастар жүріп жатыр. Заң шығарушы Қазақстан Республикасының 2014 жылғы Қылмыстық кодексіне [2] отбасындағы тұрмыстық зорлық-зомбылыққа байланысты қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылықты көздейтін норманы енгізді, алайда 2017 жылы тиісті заңнамалық актімен бапты алып тастады. Алайда, 2023 жылы Президенттің заң шығарушыларға тұрмыстық құқық бұзушылықтардың өсуіне назар аударуды тапсырғаннан кейін, бұл әрекетті қайтадан қылмыстық жауапкершілікке тарту мәселесі басталды. Мұның бәрі, әдетте, мұндай қылмыскерлердің құрбандары құқық қорғау органдарына жүгінбейтіндігімен немесе қылмыстық іс жүргізу барысында берілген өтінішті алу жолдарын іздеумен байланысты. Айта кету керек, зорлық-зомбылықтың құрбандары көбінесе осы зорлық-зомбылыққа дейін өздерін араңдататын немесе өздеріне зорлық-зомбылық көрсетуге мүмкіндік беретін адамдар болып табылады. Отбасындағы зорлық-зомбылық әлемнің барлық елдерінде әртүрлі көріністерде жиі кездеседі және географиялық, саяси және әлеуметтік жағынан оқшауланған мәселе емес. Бұл қоғамдағы жағдайына, шығу тегіне, нәсілдік, мәдени, діни, әлеуметтік-экономикалық аспектілеріне, жыныстық бағдарына қарамастан халықтың барлық топтары арасында кең таралған.

Бұл әрекет қолданыстағы заңнаманың талаптарын бұзған және отбасы мүшесінің конституциялық құқықтары мен бостандықтарының бұзылуына әкеп соқтырған немесе әкелуі мүмкін болған кезде ғана зорлық-зомбылық ретінде танылады. Тұрмыстық зорлық-зомбылық белсенді әрекеттер (ұрып-соғу, мүлікті жою) және әрекетсіздік түрінде болуы мүмкін, яғни зиянды салдардың алдын алу үшін жасалуы мүмкін және жасалуы керек әрекеттерді жасамаған кезде адамның пассивті мінез-құлқы (мысалы, өмірге қауіп төндіретін отбасы мүшесіне көмек көрсетпеу).

Бұл ғылыми мақаланың мақсаты қылмыстық сипаттағы нормативтік актілерді жетілдіру бойынша тәжірибені және ұсынымдарды әзірлеуді ескере отырып, діни, рухани және отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласында жасалатын қылмыстарда қылмыстық құқық бұзушылық жасаудан ерікті түрде бас тартудың ерекшеліктерін зерттеу болып табылады.

Зерттеу объектісі діни, рухани және отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласында жасалатын қылмыстардан ерікті түрде бас тартуды қолдануға байланысты туындайтын қоғамдық қатынастар болып табылады.

Зерттеу пәні діни, рухани және отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласында жасалатын қылмыстардан өз еркімен бас тартуды реттейтін құқықтық нормалар жүйесі, сондай-ақ оны қолдану тәжірибесі, ғылыми көзқарастары, ғалымдардың осы қылмыс түрлеріне қарсы іс-қимыл жөніндегі идеялары болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Ғылыми мақаланың жетекші әдістемелік құралы-ғылыми танымның диалектикалық, феноменологиялық, синергетикалық және жүйелік тәсілдері.

Зерттеу барысында діни, рухани және отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласында әлеуметтік құбылыс ретінде жасалған қылмыстарда қылмыстық құқық бұзушылық жасаудан ерікті түрде бас тарту институтын зерттеу үшін диалектикалық тәсіл қолданылды; феноменологиялық тәсіл-діни, рухани және отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласында жасалған қылмыстарда қылмыстық құқық бұзушылықты жасаудан ерікті түрде бас тарту институтын объективті түрде бар құбылыс ретінде қарастыру, мұнда құбылысты білудің объективтілігі оның айқын және әлеуметтік-құқықтық шындықты зерттеуге бағытталғандығына кепілдік береді; синергетикалық тәсіл-діни, рухани және отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласында жасалатын қылмыстарда қылмыстық құқық бұзушылықты жасаудан ерікті түрде бас тарту институтының құбылысын әлеуметтік-мәдени, саяси, психологиялық және кездейсоқ факторлардың объективті арқылы мотивация мен мотивтің қалыптасуына әсер ету арқылы анықтау, осылайша криминология ғылымының пәні аясында пайда болуының және қылмыстың таралуы; жүйелік тәсіл-қылмыс жүйесіне кіретін элементтердің (ішкі жүйелердің) өзара байланысының дәрежесі мен сипатын біле отырып, біртұтас бірлік ретінде динамикалық жүйенің принциптерін, элементтердің өзара әрекеттесуі мен өзара тәуелділігін, күрделілігін, тұтастығы мен иерархиясын ашу.

Нәтижелері

Ерікті түрде бас тарту-бұл қылмыстың алдын алудың қосымша құралы ретінде құрылған институт. Егер сіз осы мақсат туралы ұмытып кететін болсақ, онда бұл нормалардың әлеуметтік негізі жойылады. Қылмыстық жауаптылықтан босату түріндегі көтермелеу қылмыстың алдын алудың орнына ғана беріледі.

Бұл ретте оның немесе оның әрекетінің қоғамдық қауіптілігі бағаланбайды. Бір ғана факт маңызды-қылмысты соңына дейін жеткізуге болмайды. Басқа ештеңе қажет емес. Егер қылмыс, оның жолын кесу бойынша барлық күш-жігерге қарамастан, әлі де аяқталса, онда жауапкершіліктен босатуға негіз жоқ. Егер әрекет қолданыстағы қоғамдық қатынастар жүйесінен шығарылса, оны әлеуметтік қауіпті немесе қоғамдық пайдалы деп санауға болмайды. Кез-келген әрекет әлеуметтік қауіпті болуы мүмкін емес, бірақ белгілі бір жолмен кез-келген жағымсыз, жағымсыз салдардың пайда болу мүмкіндігімен байланысты. Қылмыстық жоспарды жүзеге асыруға дайындық әрекеттерінің қоғамдық қауіптілігі олардың құрамында қылмыстық салдардың кейінгі пайда болуының нақты мүмкіндігі бар. Қоғамдық қауіп нақты қылмыстық зиянның басында көрінеді. Қылмысқа кем дегенде бір дайындық әрекетін орындау басталған кезде қылмыстық жауапкершілік объектісі болып табылатын қылмыстық-құқықтық қатынастар туындайды. Мұндай құқықтық қатынастар қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларында өздері үшін табиғи іске асыруды талап етеді. Ерікті түрде бас тарту фактісімен қоғамдық қауіп немесе әрекеттің заңсыздығы жоғалады деп айту-бұл объективті түрде бар және дамып келе жатқан құбылыстарды елемей. Оларды ұмыту мүмкін емес, өйткені мұндай әрекеттер болған кезде қоғамдық қатынастарға қауіп төндірді.

Қылмыстық ойды нәтижеге жеткізуден өз еркімен бас тартудың қазіргі сәті, әсіресе діни, рухани және отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласындағы құқық бұзушылықтарда өте маңызды. Және көп нәрсе мотивацияға, тұлғаның эмоционалды жағдайына, оның сезімдеріне байланысты. Сезім-адамның шындықтың объектілері мен құбылыстарына деген көзқарасын сезінудің негізгі формаларының бірі, ол салыстырмалы тұрақтылықпен сипатталады. Ерекше топ адамның қоршаған шындыққа эмоционалды қатынасының барлық байлығын көрсететін жоғары сезімдерден тұрады. Этикалық сезімдерге адамның әлеуметтік мекемелерге, мемлекетке, дінге, басқа адамдарға, өзіне деген көзқарасын анықтайтын барлық нәрсе жатады. Діни, рухани және отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласындағы құқық бұзушылықтардың

бірнеше көздері мен ынталандырулары бар. Бұл тек жеке мотив қана емес, сонымен қатар стратегиялық, терең және салдары бойынша қылмыстық ерекшеліктер болуы мүмкін.

Талқылау

Қылмыстық құқық бұзушылықты жасаудан ерікті түрде бас тарту қылмыстық жауаптылықтан босатуға негіз болып табылады, бірақ бұл ретте еріктілік белгісі болуға тиіс. Ғылымда бұл белгі әр түрлі тұжырымдалған.

Мысалы, С.В. Познышев қылмысты соңына дейін жеткізудің физикалық мүмкіндігі туралы жазады [3; 45]. Мүмкіндікті физикалық деп анықтау дұрыс емес сияқты. «Физикалық» - «бұлшықеттердің жұмысына қатысты; дене» дегенді білдіреді. Қылмысты соңына дейін жеткізу мүмкіндігін түсінген кезде ерікті түрде бас тарту жағдайлары аяқталмаған әрекетпен шектеледі. Дәл осы кезеңде қылмысты соңына дейін жеткізу субъектінің денесіне байланысты. Аяқталған қастандық сатысында мақсатқа жету табиғаттың күштеріне байланысты және оқиғаларға субъектінің белсенді араласуы ғана жақын арада болатын салдардың алдын алады.

М.К. Аниязц «нақты мүмкіндік» тұжырымдамасын қолданады [4; 27]. Дәл осындай терминологияны басқа авторлардан табуға болады, бірақ олар кейде басқа фразаны қолданады – объективті мүмкіндік.

В.Ф. Карауылов қылмысты соңына дейін жеткізу мүмкіндігін нақты немесе толық деп анықтау керек деп санайды. Нақты және реалды синонимдер болып табылады және шын мәнінде бір нәрсенің бар екенін білдіреді [5; 19].

«Объективті мүмкіндік» тіркесі бірдей семантикалық жүктемені көтереді, яғни қылмысты аяқтау мүмкіндігі объективті шындықта бар екенін көрсетеді. Қылмыстың аяқталу мүмкіндігін нақты, объективті немесе нақты деп атай отырып, авторлар кейбір логикалық сәйкессіздіктерге жол береді. Барлығы бұл мүмкіндіктің болуы маңызды емес деп санайды. Ерікті түрде бас тарту туралы мәселені шешу үшін адамның ол туралы идеясы ғана маңызды.

Сөзбе-сөз түсіндіруде «қылмысты соңына дейін жеткізудің нақты (объективті, нақты) мүмкіндігін түсіну» тұжырымдамасы субъектінің санасында нақты (объективті, нақты) бар жағдайларды көрсетудің белгілі бір интеллектуалды процесін білдіреді, бұл оның дамуы кезінде сөзсіз қылмыстың аяқталуына әкеледі. Осылайша, қылмыстың сәтті аяқталуына әкелуі мүмкін мән-жайлардың болуына қатысты адасқан кезде адамның басталған қылмысты ерікті және түпкілікті тоқтату жағдайлары осы тұжырымға сәйкес ерікті түрде бас тартуға жатпайды. Бұл тұжырым қылмыстық құқық теориясына да, құқық қолдану тәжірибесіне де сәйкес келмейді. Мұндай мүмкіндікті толық деп белгілеу де күмәнді болып көрінеді. Қылмыс жасау мүмкіндігін толық сипаттау қажет емес.

Ерікті түрде бас тартудың келесі белгісі-түпкілікті. Ғылымда бұл белгі әртүрлі көзқарастардан қарастырылды. Мысалы, Ф. Лист бұл белгінің болуы ерікті түрде бас тарту үшін мүлдем қажет емес деп есептеді, Росси ерікті және «ыңғайлы сәтке дейін кейінге қалдыруды» мойындады [6; 42]. Қазіргі қылмыстық құқық ғылымында бұл белгі біржақты түсініледі-ерікті түрде бас тарту қылмысты адам белгілі бір уақыт аралығында емес, біржола тоқтатқан жағдайда ғана танылады. Бұл кез-келген қылмыстық әрекеттен бас тартуды білдірмейді. Адамның нақты қылмысты біржола қалдыруы маңызды. Кейбір ғалымдар ерікті түрде бас тарту сөзсіз болуы керек екенін көрсетеді, яғни басталған қылмысты тоқтату қандай да бір шарттармен бірге жүре алмайды. Алайда, бәрі қылмыстан бас тарту объективті түрде болатын құбылыс екендігімен келіседі. Мұндай тұжырымды осы белгінің қалай сипатталғанынан жасауға болады.

Сонымен, зерттеушілер бұл белгінің мазмұнын адамның қылмысты нақты және қайтымсыз тоқтатуы ретінде ғана емес, болашақта оны жалғастыру ниетінің болмауы ретінде де ашады [7; 61]. Бұл анықтамада субъективті сәтке нұсқау бар. Осылайша, түпкілікті белгіні адамның басталған қылмысты тоқтату туралы түпкілікті шешімі ретінде тұжырымдауға болады. Біраз уақыттан кейін адам бұрын бас тартқан әрекетті қайтадан жасай алады.

Құқық қолдану тәжірибесіндегі кейбір қиындықтар қылмысты аяқтауға қайта тырысудан бас тартуды анықтау мәселесін тудырады. Көбісі адам өзінің мақсатына жету үшін бір немесе бірнеше сәтсіз әрекет жасаған қылмысты қылмысқа оқталу деп санау керек деп санайды. Мұндай әрекетте ерікті түрде бас тарту белгілері жоқ. Адам қылмысты соңына дейін жеткізуге бағытталған алғашқы әрекетті жасаған кезде, қылмысқа жасалған қастандық құрамының барлық объективті және субъективті белгілері бар, содан кейін басталған қылмысты ерікті түрде тоқтату оларды жоя алмайды. Егер адам алғашқы қылмыстық әрекеттен

келтірілген зиянды қалпына келтірсе де, оның әрекеті ерікті бас тарту ретінде емес, тек белсенді өкіну ретінде қарастырылуы мүмкін.

Қылмыстың аяқталмауы субъектінің іс-әрекетінде қылмыстың нақты құрамының бір немесе бірнеше объективті белгілерінің болмауын білдіреді. Ғылымда бұл белгі өте сирек ерекшеленеді. Оны ерікті түрде бас тартудың маңызды белгілеріне қосу қажет сияқты. Алғашқы үш белгі (еріктілік, қылмысты соңына дейін жеткізу мүмкіндігі туралы хабардар болу және түпкілікті болу) адамның субъективті әлемін сипаттайды, яғни ерікті бас тартуды анықтаудың субъективті критерийлерін білдіреді.

Ерікті түрде бас тарту - бұл адамның әрекеті, объективті әлемдегі адамның ерікті көрінісі. Сондықтан, толық сипаттама үшін ол объективті белгілерді де қамтуы керек. Мұндай объективті белгі - бұл қылмыстың толық еместігі. Бұл белгіні есепке алу адамның іс-әрекетінен ерікті түрде бас тартудың болуын дәлірек анықтауға мүмкіндік береді. Кейде бұл белгіні зерттемей, түпкілікті қорытынды жасау өте қиын. Ерікті түрде бас тартудың кейбір жағдайларында қылмыстың іс жүзінде тоқтағанын немесе себеп-салдарлық байланыстардың дамуы жалғасып жатқанын бірден айту мүмкін емес, бірақ бұл адамдарға байқалмайды. Алдымен оған улану берілгеннен кейін адамға антидот берудің белгілі мысалын еске түсірейік. Антидотты қолданғаннан кейін бірден бет тірі қалады деген қорытынды жасауға бола ма? Мүмкін емес. Бұл үшін сол сәтте білім жеткіліксіз. Адам ағзасындағы деструктивті үрдістердің қаншалықты ұзақ мерзім алатыны белгісіз, сондықтан антидоттың уақтылы берілгенін немесе берілмегенін білу мүмкін емес. Сол сәтте дұрыс тұжырым тек субъективті белгілерге қатысты жасалуы мүмкін-еріктілік, қылмысты соңына дейін және соңына дейін жеткізу мүмкіндігі бар екенін түсіну, бірақ бұл ерікті түрде бас тартуды анықтау үшін жеткіліксіз.

Осылайша, адамның іс – әрекетінен ерікті түрде бас тартудың болуы немесе болмауы туралы қорытынды біраз уақыттан кейін жасалады-қылмыстық салдардың болмауы, яғни адамның қайтыс болуы толығымен айқын болған кезде. Іс жүзінде, көп жағдайда ерікті түрде бас тартуды зерттеу қылмыстың тағдыры толығымен шешілген кезде жүзеге асырылады. Сондықтан қылмыстың толық фактігін анықтауда ешқандай мәселе болмайды. Алайда, бұл ерікті бас тарту белгілерін анықтауға кедергі болмауы керек, оған субъективті де, объективті де жатады.

Ерікті бас тарту ұғымының анықтамасы қолданыстағы қылмыстық заңнамада жоқ. Мұндай анықтама қылмыстық құқық ғылымында берілген. Алайда мұнда бірқатар дәлсіздіктерге жол беріледі. Шын мәнінде, қазақстандық зерттеушілер де осындай анықтама береді. Логика тұрғысынан бұл анықтама тавтологияға негізделген: «ерікті бас тарту» ұғымы «бас тарту» ұғымы арқылы анықталады. Онда анықтаушы ұғым анықталғанды қайталайды. Бұл анықтаманың кемшіліктері сонымен қатар түпкілікті және ерікті сияқты белгілердің болмауын қамтуы керек. Сонымен қатар, қылмысты соңына дейін жеткізу мүмкіндігі туралы хабардарлық белгісін тұжырымдаудың дәлсіздігіне жол берілді (мүмкіндік нақты ретінде анықталған). Сонымен қатар, ғалымдар бас тарту себептері туралы, заң мұндай себептер туралы ештеңе айтпаған кезде артық белгіні енгізеді. Ерікті бас тартуды тану үшін соңғылары маңызды емес. Сондықтан, ерікті бас тартудың анықтамасына оның кез-келген себебін осы мағынада көрсетудің пайдасы жоқ. Мұндай анықтама бұлыңғыр. «Қылмыстық залал» ұғымына қандай мазмұн салынатыны белгісіз. Егер қылмыстық залал қылмыстық салдармен бірдей болса, онда ресми және қысқартылған құрамы бар қылмыстардан өз еркімен бас тарту мүмкіндігі қисынды түрде алынып тасталады және бұл дұрыс емес [8; 38].

Қатысқан кезде ерікті түрде бас тартудың өзіндік ерекшеліктері бар, бұл мұндай бас тартудың жеке тұжырымдамасын бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Алайда, қатысқан кезде ерікті түрде бас тартудың жекелеген мәселелері бойынша әртүрлі пікірлердің болуына қарамастан, бұл тұжырымдаманың жалпы белгілері әлі әзірленбеген. Бұл белгілерді анықтау ғылымның маңызды міндеті болып көрінеді.

Әдебиетте осы бағытта бірнеше қадамдар жасалды. Бұған дейін де зерттеушілер себептік байланыстың тоқтатылуы туралы айтқан болатын, қатысушының ерікті түрде бас тартуы оның алдын-ала қылмыстық әрекетінің себептік сипатын жоюы керек екенін атап өтті. Басқа авторлар осындай жалпы белгі ретінде ерікті түрде бас тартқан серіктес өзінің белсенді әрекеттерімен қылмыс жасау үшін бұрын жасалған жағдайларды жоюға міндетті немесе орындаушының қызметін бейтараптандыруға міндетті екенін көрсетеді. Мұндай ұстаным да алға тартылады: ерікті түрде бас тартқан кезде қатысушы қылмысқа өз үлесін уақтылы алуға міндетті. Бұл көзқарас, тұтастай алғанда, дұрыс, бірақ кейбір нақтылауды қажет етеді.

Сонымен, «үлес» ұғымын қолдану күмән тудырады. Бұл терминді заң шығарушы қолданбайды және ғылыми әдебиеттерден ерікті түрде бас тарту белгілерін сипаттауда жалпы қабылданбайды. Терминологиялық жаңашылдық ғылым мен тәжірибеде жалпы қолданылатын термин болмаған жағдайда ғана ақталады, әйтпесе құқық нормаларын түсіндіру мен қолдануда алшақтық енгізілуі мүмкін. Бұл жағдайда заңнамаға таныс және әдебиетте кеңінен қолданылатын» қатысу «терминін қолданған жөн сияқты. Сонымен қатар, «алып тастау» терминінің орнына «жою» терминін қолдану дәлірек болады, ол кең мағынаға ие және тек алып тастауды ғана емес, сонымен қатар алып тастау ғана емес, сонымен қатар алып тастау, жоққа шығару, жою дегенді білдіреді. Қатысуды алып тастау әрдайым мүмкін емес, бірақ бұл қатысушының ерікті түрде бас тарту мүмкіндігін жоққа шығармайды. Сонымен, орындаушыны қылмыстан бас тартуға көндіре алмаған арандатушы құқық қорғау органдарына дайындалып жатқан қылмыс туралы уақтылы хабарлай алады және сол арқылы өз еркімен бас тартуды жүзеге асыра алады [9].

Қорытынды

Девиацияның әртүрлі нысандарын, соның ішінде діни, рухани және отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласындағы қылмыстарды құра отырып, қоғам мен мемлекет девианттарға әсер етудің нысандары мен әдістерін анықтауға, жалпы қоғамдық қатынастарға қол сұғатын қылмысқа қарсы бағдарламаларды әзірлеуге, оларға қатысты сауатты саясатты, сондай-ақ девиантты бақылауды қоғамдық қатынастардың стратегиясы мен тактикасын қалыптастыруға міндетті.

Қылмыстық-құқықтық саясаттың өзегі және сонымен бірге нормативтік негізі қылмыстық жауапкершілікке тарту және қылмыстық жазаны қолдану арқылы қылмысқа қарсы күресті реттейтін қылмыстық-құқықтық нормаларды құру және іске асыру жөніндегі мемлекеттің заң шығару және құқық қолдану қызметі болып табылады. Бұл қызмет мемлекеттің қылмыстық-құқықтық саясаты деп аталды. Өкінішке орай, діни, рухани және отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласындағы қылмысқа қарсы іс-қимыл бойынша Қазақстан Республикасының қылмыстық-құқықтық саясаты нанымды болып көрінбейді.

Әрине, діни, рухани және отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласында қылмыс жасаудан ерікті түрде бас тарту институтын қолдану өте сирек кездеседі, өйткені қылмыскер саналы және мақсатты түрде әрекет етеді. Осыған байланысты қылмыскерге қылмыстық жауапкершіліктен босату шараларын қолдану әрдайым орынды бола бермейді. Сондықтан мұндай қылмыстардың алдын алу үшін мемлекет нақты әдістерді қолдануы қажет.

Біздің ойымызша, діни, рухани және отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласында жасалатын қылмыстардың алдын алу үшін тұжырымдама, ал оның негізінде осындай қылмыстардың жасалу ерекшелігін көздейтін арнайы бағдарлама әзірленуге тиіс. Барлық ықтимал профилактикалық құралдар қолданылуы керек: экономикалық, демографиялық, саяси, идеологиялық, ұйымдастырушылық, техникалық және, әрине, құқықтық.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая. – М.: Наука, 1994. – 773 с.
- 2 Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі [Электрондық ресурс] - Кіру режимі https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252
- 3 Познышев С.В. Криминальная психология. Преступные типы. О психологическом исследовании личности как субъекта поведения вообще и об изучении личности преступника в частности. – М.: Инфра-М, 2007. – 280 с.
- 4 Анианц М.К. Ответственность за преступления против жизни. - М., 1964. – 212 с.
- 5 Караулов В.Ф. Уголовное право. Общая часть. – М.: Инфра-М, 2004. – 128 с.
- 6 Фон Лист Ф. Учебник уголовного права: Общая часть. / Фон Лист Ф.; пер. с англ. Ф. Ельяшевич. – М. - 1903. – 358 с.
- 7 Александров Ю.В. Уголовное право. Общая часть: учебник / Александров Ю.В., Бажанов М.И. - Киев, 1984. - 383 с.
- 8 Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть: учебник / Под ред. И.И. Рогова, К.Ж. Балтабаева. – Астана: Изд-во ЕНУ, 2015. – 556 с.
- 9 Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под ред. В.М. Лебедева. - М.: Изд-во Юрайт, 2011. - 1334 с.

REFERENCES

- 1 Tagantsev, N.S. (1994). Russkoe uголовное paravo. Lekcii. Chast obshaya. [Russian criminal law. Lectures. The general part]. Moscow: Nauka [in Russian].
- 2 Kazakhstan Respublikasynyn 2014 zhylygy 3 shildedegi No. 226-V Kylmystyk kodeksy [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan No. 226-V dated July 3, 2014]. (n.d.). online.zakon.kz. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252 [in Russian].
- 3 Poznyshev, S.V. (2007). Kriminalnaya psihologiya. Prestupnye tipy. O psihologicheskom issledovanii lochnosti kak subekta povedeniya voobshe i ob izuchenii lichnosti prestupnika v chastnosti. [Criminal psychology. Criminal types. About the psychological study of personality as a subject of behavior in general and about the study of the personality of the criminal in particular]. Moscow: Infa-M [in Russian].
- 4 Aniyants, M.K. (1964). Otvetstvennost za prestupleniya protiv zhizni. [Responsibility for crimes against life]. Moscow: Infa-M [in Russian].
- 5 Karaulov, V.F. (2004). Uголовное parvo. Obshaya chast. [Criminal law. The general part]. Moscow: Infa-M [in Russian].
- 6 Franz von Liszt (1903). Uchebnik uголовного prava: Obshaya chast. [Textbook of Criminal Law: General part.] (F. Yelyashevich, Trans). Moscow [in Russian].
- 7 Alexandrov, Yu.V. & Bazhanov, M.I. (1984). Uголовное право. Obshaya chast. [Criminal law. The general part]. Kiev [in Russian].
- 8 Rogov, I.I. & Baltabaev, K.Zh. (Eds.) (2015). Uголовное parvo Respubliki Kazahstan. Obshaya chast [Criminal law of the Republic of Kazakhstan. The general part]. Astana: Izdatelstvo ENU [in Russian].
- 9 Lebedev, V.M. (Eds.) (2011). Kommentarii k uголовnomu kodeksu Rossiskoi Federacii. [Commentary on the Criminal Code of the Russian Federation]. Moscow: Izdatelstvo Yurait [in Russian]

Ж.К. Ажибаева¹, А.Р. Исаков^{1*}, С.М. Ахметжанова¹, Б.И. Мадиев¹

¹Инновационный Евразийский университет, Казахстан

Особенности добровольного отказа в зависимости от конструкции состава преступления

В последние годы в Республике Казахстан сохраняется неоднозначная криминальная ситуация, и присутствует рост определённых видов преступлений на фоне общей положительной динамики снижения. Особое внимание криминологов в последнее время привлечено к изучению преступлений в семейно-бытовой сфере и преступлениям, совершаемым в сфере религиозных и духовных отношений, поскольку оба вида показывают всё большее распространение. Поэтому рассматривая такой немаловажный институт, как «добровольный отказ». Целесообразно рассмотреть данные виды с позиции названных нами правонарушений, тем более что противодействие им является одним из основных направлений государственной уголовной политики. В целом, изучение института добровольного отказа в совершении правонарушения основан не только на принудительных мерах, но и на поощрительных, что означает возможность скорректировать поведение правонарушителя до момента окончания незаконного деяния.

Цель данной научной статьи состоит в изучении особенностей добровольного отказа в совершении уголовного правонарушения в преступлениях, совершаемых в сфере религиозных, духовных и семейно-бытовых отношений с учётом практики и выработки рекомендаций по совершенствованию нормативных актов уголовного характера. Методологическим инструментарием научной статьи является диалектический, феноменологический, синергетический и системный подходы научного познания.

В современной научной литературе отсутствует однозначное понимание признаков добровольного отказа. Это затрудняет правоприменительную практику. Одной из важнейших задач любого научного исследования является выработка научных понятий. Закрепление в законодательстве таких понятий – эффективный способ установления единообразного понимания норм, четкого представления об их содержании и, как следствие, увеличение эффективности воздействия уголовного права в процессе правового регулирования. Однако сами эти понятия не отражают реальной действительности подобно созерцанию или представлению, они ближе к сущности явления. В статье делается вывод о том, что

существенные признаки самого понятия несколько сужают объективную действительность. Вместе с тем правильное выделение в понятии основных признаков – важная задача научного изыскания.

Ключевые слова: добровольный отказ, преступность, уголовное правонарушение, семейно-бытовые правонарушения, преступлениям в сфере религиозных отношений.

Zh.K. Azhibayeva¹, A.R. Isakov^{1*}, S.M. Akhmetzhanova¹, B.I. Madiev¹
¹Innovative University of Eurasia, Kazakhstan

Features of voluntary refusal depending on the construction of the corpus delicti

In recent years, the Republic of Kazakhstan has maintained an ambiguous criminal situation, and there is an increase in certain types of crimes, against the background of the overall positive dynamics of decline. Special attention of criminologists has recently been attracted to the study of crimes in the family and household sphere, and crimes committed in the sphere of religious and spiritual relations, since both of these types are showing increasing prevalence. Therefore, considering such an important institution as a «voluntary refusal», it would be advisable to consider them from the perspective of the offenses we have named, especially since countering them is one of the main directions of state criminal policy. In general, the study of the institution of voluntary refusal to commit an offense is based not only on coercive measures, but also on incentive measures, which means the opportunity to correct the behavior of the offender until the end of the illegal act.

The purpose of this scientific article is to study the features of voluntary refusal to commit a criminal offense in crimes committed in the sphere of religious, spiritual and family-household relations, taking into account practice and making recommendations for improving regulations of a criminal nature. The leading methodological tools of the scientific article are dialectical, phenomenological, synergetic and systematic approaches of scientific cognition.

Before proceeding to the analysis of the concept of voluntary refusal, it should be noted that the norms about it are far from perfect. There is no unambiguous understanding of the signs of voluntary refusal among scientists, which complicates law enforcement practice. One of the most important tasks of any scientific research is the development of scientific concepts. The consolidation of such concepts in legislation is an effective way to establish a uniform understanding of the norms, a clear idea of their content and, as a result, an increase in the effectiveness of the impact of criminal law in the process of legal regulation. However, these concepts themselves do not reflect reality like contemplation or representation, they are closer to the essence of the phenomenon. The article concludes that the essential features of the concept itself somewhat narrow the objective reality. But, at the same time, the correct identification of the main features in the concept is an important task of scientific research.

Keywords: voluntary refusal, criminality, criminal offense, family and domestic offenses, crimes in the sphere of religious relations.

Қолжазбаның редакцияға келіп түскен күні: 20.04.2023 ж.